

TÜRKİYE VE ABD ÇEKİRDEKSİZ KURU ÜZÜM SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİNE DAİR KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Yüksel SAVAŞ^{1*}, Nurdan GÜNGÖR SAVAŞ²

¹Ziraat Yük. Müh., Bağcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Manisa; ORCID: 0000-0001-5749-2518
²Dr., Bağcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Manisa; ORCID: 0000-0002-3450-4747

ÖZ

ABD çekirdeksiz kuru üzüm üretimi 20. yüzyılın ilk çeyreğinde oldukça hızlı gelişim göstermiştir. Türkiye’de ise üretim savaş yıllarının etkisiyle gerilemiş olup ABD’nin bu yıllarda ulaştığı üretim rakamlarına ancak 20. yüzyılın sonunda ulaşmıştır. Geçtiğimiz yüzyılda Dünya üretiminde lider olan ABD’de üretim alanları 21. yüzyılda azalma eğilimine girmiş, Türkiye’nin üretim miktarında ise artış devam etmiştir. Son 10 yılda Türkiye kuru üzüm ihracat miktarındaki artışın büyük oranda ABD’nin ihracat piyasasında oluşturduğu boşluktan kaynaklandığı ve gıda satın bu durumun devamlılığına göre şekilleneceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuru üzüm, Türkiye, ABD

A COMPARATIVE STUDY ON THE DEVELOPMENT OF TÜRKİYE AND THE USA SEEDLESS RAISIN INDUSTRY

ABSTRACT

The production of seedless raisins in the USA showed a rapid development in the first quarter of the 20th century. In Türkiye, on the other hand, production declined with the effect of the war years, and the production figures reached by the USA in these years were only reached at the end of the 20th century. The production areas in the USA, which was the leader in world production in the last century, started to decrease in the 21st century, while the increase in the amount of production in Türkiye continued. It is considered that the increase in the amount of Türkiye’s exports in the last 10 years is mostly due to the gap created by the USA in the export market and the course will be shaped according to the continuity of this situation.

Keywords: Seedless raisin, Türkiye, USA

GİRİŞ

Türkiye ve ABD geçtiğimiz yüzyılda çekirdeksiz kuru üzüm üreticisi ülkeler olarak Dünya üretiminde ilk iki sırayı paylaşmışlardır. Üzümün anavatanı olan bölgede yer alan Türkiye’nin aksine ABD’de çekirdeksiz üzüm üretimi 19. yüzyılın sonlarında başlamış ve baş döndürücü bir hızda gelişim göstermiştir. 20. yüzyılın başında 40 bin ton dolayındaki ABD üretimi çeyrek yüzyıl sonrasında 200 bin ton seviyelerinin üzerine çıkmış, aynı dönemde 50 bin ton dolayında gerçekleşen Türkiye üretimi savaş yıllarının etkisiyle 30 bin tonun altına kadar gerilemiştir. Türkiye 200 bin tonluk üretim rakamlarına ise 20. yüzyılın sonunda ulaşabilmiştir. Bu çalışmada iki ülkenin kuru üzüm sektörünün geçmişten günümüze gelişimleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

BULGULAR

Üretim Bölgelerinin Genel Özellikleri

İki ülkede de kuru üzüm üretimi kurak mevsimin Eylül ayını kapsayacak kadar devam ettiği, uygun koşullara sahip belirli bir bölgede sınırlanmıştır. Türkiye’de çekirdeksiz kuru üzümün ana üretim bölgesi Gediz Ovası, ABD’de ise Fresno şehrinin merkezinde olduğu San Joaquin Vadisi’nin orta bölümüdür.

Gediz Ovası kuzeyde Simav dağları (1664 m) ve Yund dağları (1084 m), güneyde Bozdağ (2157 m) ile Manisa dağları (1517 m) arasında kalan tektonik çöküntü üzerinde yer almakta olup 1,8 milyon ha genişliğindeki bir havzanın sularını denize boşaltan Gediz Nehri ve kollarının taşıdığı alüvyonların birikmesiyle oluşmuştur. Bölgede dağların denize dik olarak uzanması deniz etkisini ovanın iç kısımlarına kadar ulaşmasına olanak sağlar. Ovanın genel iklim özellikleri yazların kurak ve sıcak, kışların ılık ve yağışlı geçmesidir. Ovanın başlıca sulama kaynağı

*Sorumlu yazar / Corresponding author: yukselsav@gmail.com

Gediz Nehri olup bu nehirle birleşen Alaşehir Çayı, Kemalpaşa (Nif) Çayı ve Kum Çayı diğer önemli yerüstü su kaynaklarını oluşturur. Gediz Nehri üzerinde 1954-1960 yılları arasında inşa edilen Demirköprü barajı ile önemli miktarda sulama suyu depo edildiği gibi taşkın kontrolü de yapılmaktadır. 1938 ve 1945 yılları arasında inşa edilen set ile oluşturulan Marmara Gölü rezervuarı, bağlantılı kanal ve regülatör sistemleri sayesinde kurak yaz mevsiminde ova sulanabilmekte olup, ayrıca yeraltı su kaynaklarından da yararlanılmaktadır [1].

ABD kuru üzüm üretimi Kaliforniya eyaletindeki San Joaquin vadisinde Fresno şehrinin merkezinde olduğu yaklaşık 100 km yarıçapındaki bir alanda gerçekleştirilmektedir. Kuru üzüm üretimi 1870'li yıllarda, demiryolunun bölgeye gelişi ve Sierra Nevada'nın en büyük boşaltıcısı Kings Nehrinden sağlanan sulama olanakları sayesinde hızla gelişmiştir. 1920'li yıllara gelindiğinde Kings nehrinden kanallar ile yapılan sulamanın mümkün olan en üst sınıra ulaşıldığı belirtilmekte olup nehrin debisinin azaldığı aylarda sulamanın devamlılığı için Kings nehri üzerinde Pine Flat rezervuarı projesinden bahsedilmeye başlanmıştır [6]. 1954 yılında inşa edilen Pine Flat Barajı taşkın önleme, sulama ve elektrik üretimi hizmetlerine devam etmektedir.

Üretim Tekniği

ABD ve Türkiye üretim sürecindeki temel farkın üzümlerin kurutulması sürecinde olduğu görülmektedir. Türkiye'de üzümler geleneksel olarak bandırma çözeltisi adı verilen Potasyum karbonat ve zeytinyağı çözeltisine bandırılıp kurutulmaktadır. ABD ise doğrudan sergilere serilen üzümler daha uzun sürede kurumakta ve esmer renkli olmaktadır. Düzgün ve büyük parsellerdeki Kaliforniya bağlarında üzümler asma sıraları arasında kurutulmaktadır. Türkiye'de ise bağlar düzensiz ve çok daha küçük parsellerde olup üzümler bağ kenarlarında ayrılan sergi yerlerinde kurutulur. ABD'de sergi materyali olarak kâğıt parçaları kullanılmakta olup kuruma işlemi tamamlanan kuru üzümler kâğıtlar katlanarak toplanmaktadır. Türkiye'de ise genellikle toprak zemin üzerine serilen kanaviçe sergiler kullanılmakta olup geçmiş yıllardan kalma beton sergi yerleri de bulunmaktadır. En kaliteli kuru üzümlerin elde edilebildiği çok katlı telli kurutma sistemleri ise yaygınlaşmamıştır.

Kuru üzüm üretiminde üreticileri en çok zorlayan ve en önemli maliyet unsurlarından olan üzümlerin hasat edilip kurutulması işlemi, yıllık işgücü ihtiyacının kabaca yarısını oluşturmaktadır. ABD'de hasatta mekanizasyonun için deneysel çalışmalar 1970'li yıllarda hız kazanmış olmakla birlikte yaygınlaşması işgücü temininde yaşanan sıkıntıların

etkisiyle 1990'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Günümüzde Kaliforniya kuru üzüm üretim alanlarının %31'i olan 166 bin dekar alan makine ile hasat edilmektedir. Makineli hasat yönteminde %64'lük oranla en yaygın yöntem, üzümlerin bulunduğu dalların asma ile bağlantısının kesilip 3-4 gün sonra pörsüyen üzümlerin makine ile toplanarak uzun kâğıt sergilere serildiği yöntemdir. Diğer yaygın bir yöntemde üzümlerin asma üzerinde tamamen kuruması beklenmekte olup bu yöntemin payı %30 civarındadır [14]. Türkiye'de üzümlerin asmalardan toplanması tamamen işçiler tarafından yapılmakta olup son yıllarda üzümlerin serilmesi ve sergiden kaldırılması işlerinde bazı makineler kullanılmaktadır. Bu makineler yerel imalatçılar tarafından üretilen, üzümlerin bandırma çözeltisi ile yıkanıp aynı anda serildiği makineler ile sergide kuruyan üzümlerinin toplandığı ya da hem toplanıp hem savrulduğu kombine makinelerdir.

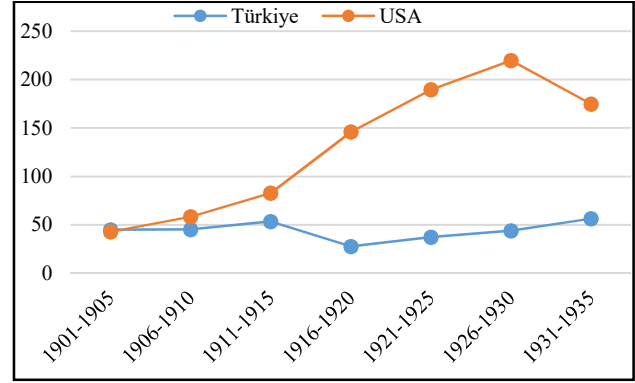
Üretimin Tarihsel Gelişimi

ABD çekirdeksiz kuru üzüm üretimi Kaliforniya Eyaletinde bulunan San Joaquin Vadisinde kökeni Türkiye olan verimli bir üzüm çeşidinin "Thompson Seedlees" ismiyle yaygınlaşması ile 1870'li yıllarda başlamıştır. Demiryolunun bölgeye gelmesiyle ABD'nin doğusundaki eyaletlere nakliye olanağı ve Sierra Nevada'nın yüksek dağlarındaki karların ovaya sağladığı sulama olanakları ile hızla gelişim göstermiştir. 1873 yılında 54 ton olan Kaliforniya kuru üzüm üretimi, 1880 yılında 675 tona, 1889 yılında 9000 tona ulaşmıştır. Fresno bölgesinin genel üretim içindeki payının da hızla arttığı görülmektedir. 1885 yılında Fresno bölgesinin üretimdeki payı %26 iken 1889 yılına gelindiğinde bu oran %48'e çıkmıştır [7]. ABD kuru üzüm üretim miktarının 20. yüzyılın hemen başında 45 bin tonun üzerinde olduğu, üretimdeki bu gelişmenin ABD'nin kuru üzüm ithalatını büyük oranda azalttığı görülmektedir. 1885 yılında 24.500 ton olan ABD kuru üzüm ithalatı 1902 yılında 3000 tona gerilemiştir 1900'lerin başında ABD kuru üzüm üretiminin çok büyük oranda çekirdeksiz kuru üzümünden oluştuğu görülmektedir. Bu yıllarda 40 bin ton düzeyine çıkan ABD çekirdeksiz kuru üzüm üretimi 1. dünya savaşından hemen önce 80 bin tona, savaş yıllarında yükselen fiyatların da etkisiyle 1920'lerde 150 bin ton seviyelerine, çıkmıştır. ABD, savaş yıllarında kuru üzüm pazarında Türkiye'nin boşluğunu değerlendirerek ihracatını arttırmıştır (Şekil 1). 1913 yılında %64'ü Kanada'ya olmak üzere yaklaşık 13 bin ton kuru üzüm ihracatı yapan ABD'nin bu yılki ihracatında İngiltere ve İskoçya'nın payı %6 iken 1922 yılında bu ülkelerin payının %47 olduğu ve yaklaşık 43 bin tonluk ihracat rakamına ulaşıldığı

görülmektedir [6]. ABD çekirdeksiz kuru üzüm üretim alanlarının tarihsel seyri incelendiğinde, 1930-50 periyodunda 600 bin dekar dolayındaki üretim alanında artış eğilimi olduğu, 1950'li yıllarda 700 bin dekar seviyelerinde durağan bir seyir izlendiği ve 1960'lı yıllardaki artışla yaklaşık 900 bin dekar üretim seviyelerine ulaşıldığı görülmektedir. 1970'li yıllarda üretim alanı grafiği yatay bir seyir izlemiştir, bu yıllarda yaşanan meteorolojik afetler kuru üzüm üretiminde büyük oranda azalmalara ve fiyatların 3 misline kadar artmasına neden olmuştur. Yükselen fiyatlar 1980'lerin başında gerçekleşen hızlı üretim alanı artışı ile yanıtlanmıştır. 1990'lı yıllar boyunca 1 milyon dekar seviyelerinin hemen üzerinde yatay bir seyrinde devam edilmiştir [5]. 1999 yılında üretim alanında zirve noktası görülmüş ve 2000 yılından sonra üretim alanlarında istikrarlı bir azalış eğilimine girilmiştir. 2021 yılına gelindiğinde 550 bin dekar alandan 179 bin ton çekirdeksiz kuru üzüm üretildiği görülmektedir. Üreticilerin kuru üzüm yerine badem ve antepfıstığı gibi ürünlere yöneldikleri, Fresno şehrinde 2002 yılında 399 bin da alanda badem, 53 bin da alanda antepfıstığı üretildiği, 2017 yılı itibarıyla bu alanların sırasıyla 908 bin ve 365 bin dekara çıktığı görülmektedir [15].

Türkiye bağıcılığın anavatanı kabul edilen coğrafyada yer almakta olup binlerce yıllık bağıcılık kültürüne sahiptir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da ve özellikle Fransa bağlarında görülen filoksera tahribatının üzüm fiyatlarına yansıyan etkisinin, henüz filokseranın görülmediği Aydın Vilayeti bağ alanlarında artışa neden olduğu görülmektedir. O yıllarda Aydın Vilayeti İzmir, Saruhan (Manisa), Aydın, Denizli ve Menteşe (Muğla) olmak üzere beş sancaktan oluşmaktadır. Bu bölgede Fransa bağlarının amerikan asma anaçları ile yenilenmesine kadar geçen sürede önemli miktarlarda şarap ve rakı üretilerek ihraç edildiği ve toplam bağ alanının 1,1 milyon dönüme ulaştığı belirtilmektedir [9]. 1891 tarihli Aydın Vilayet Salnamesinde 15-20 sene zarfında bağ alanlarının 8-10 kat arttığı, İzmir, Çeşme, Urla, Tire ve Manisa kazalarının bağıcılıkta ileri gittiği, vilayetin yapılan toplam ihracat gelirinin yaklaşık yarısının üzüm ihracatından elde edildiği ifade edilmiştir [4]. 19. yüzyılın sonunda Aydın Vilayetinde yayılan filoksera sebebiyle 550 bin dönümden fazla bağ yok olmuş bu bağların 250 bin dönüm kadarı amerikan asmalarıyla yenilenmiştir. Gediz Nehrinin etrafındaki kumlu topraklarda filoksera etkin olamamış ve bu bölgede tahribat sınırlı kalmıştır. 1908 tarihli bir istatistiğe göre Aydın Vilayeti genelinde %40'ı (350 bin da) çekirdeksiz üzüm olmak üzere toplam 858.600 dönüm bağ bulunduğu ifade edilmiştir [9]. 20. yüzyıl başlarında 50 bin ton seviyelerine ulaşılan

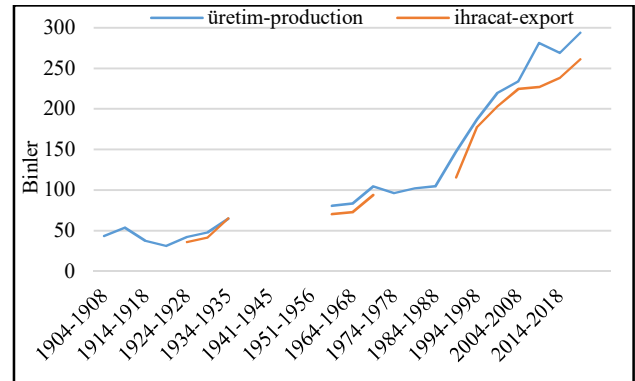
çekirdeksiz kuru üzüm üretimi 1. Dünya savaşı yıllarında 30 bin tonun altına kadar düşmüş, 1930'lu yıllarda savaş öncesi seviyelere tekrar ulaşılmıştır (Şekil 1). Bu yıllarda çekirdeksiz kuru üzüm, ülkeye en büyük ihracat geliri sağlayan ürünler sıralamasında tütünden sonra ikinci sırada yer almaktadır [2]. 1970'li yıllarda 100 bin ton seviyelerine ulaşılan ÇKÜ üretim miktarı 1980'li yılların sonuna kadar yatay bir seyir izlemiştir. Gediz Ovasında yüksek sistem bağıcılığa geçilmesi ile birlikte, 1990'lı yıllarda üretim miktarında hızlı bir artış döneminin başladığı ve 25 yılda üretim miktarının 2,5 katına çıktığı görülmektedir (Şekil 2). Türkiye'de son 10 yılda 5 kez 300 bin tonun üzerinde olmak üzere yıllık ortalama 278 bin ton üretim gerçekleştirilmiş olup 2021 yılında yaklaşık 75 bin ha alandan 290 bin ton çekirdeksiz kuru üzüm elde edilmiştir.

Kaynak: Baade, 1937

Şekil 1. 1901-1935 yıllarında ABD ve Türkiye kuru üzüm üretiminin seyri (bin ton)

Figure 1. The course of raisin production in the USA and Turkey in 1901-1935 (thousand tons)

Kaynak: www.comtrade.un.org

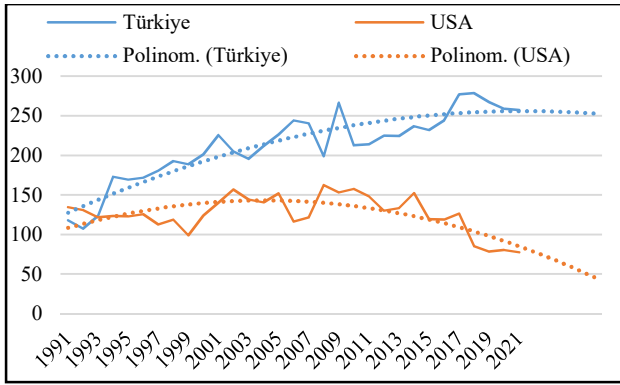
Şekil 2. Türkiye çekirdeksiz kuru üzüm üretim ve ihracatının seyri (bin ton)

Figure 2. The course of Türkiye production and export of seedless raisins (thousand tons)

Her iki ülkede de bazı yıllarda yaşanan olumsuz hava olaylarının üretimin büyük oranda azalmasına

neden olabildiği, böyle yıllarda ürün fiyatlarının aniden yükseldiği ve bu fiyat şoklarının sonrasında üretim alanlarının arttığı anlaşılmaktadır [5, 12].

ABD 2021 yılında 77.580 ton çekirdeksiz kuru üzüm ihracatı yapmış olup, son 5 yılın ortalaması 89.742 tondur. Türkiye 2021 yılında 257.163 ton, son 5 yılın ortalamasında 266.239 ton ihracat gerçekleştirmiştir [14]. ABD ve Türkiye'nin kuru üzüm ihracat miktarı değişiminde son 30 yılın tamamı için anlamlı bir korelasyon olmadığı (Şekil 3), son 11 yıl için ise ihracat miktarları arasında anlamlı ve negatif yönlü, büyük bir korelasyon olduğu görülmüştür ($r = -0,75$, $n = 11$, $p < 0,05$).

Kaynak: www.trademap.org

Şekil 3. Son 30 yılda Türkiye ve ABD kuru üzüm ihracatının seyri (bin ton)

Figure 3. The course of Turkish and US raisin exports in the last 30 years (thousand tons)

Örgüt ve Düzenlemeler

ABD kuru üzüm üretim alanlarının 1880'li yıllarda baş döndürücü bir hızda artış göstermesi aşırı üretim sorunu ile yüzleşmeyi kaçınılmaz kılmıştır. 1890'lı yıllarda kuru üzüm fiyatlarında yaşanan büyük düşüş, direnç gösteremeyen birçok yeni bağcının iş bırakmasına yol açmıştır. 1889'da paketleyiciler tarafından, kuru üzümler paketleme evine teslim edildiğinde yetiştiricilere küçük bir avansın ödendiği, paketleme ve satış için sabit bir ücretin alındığı ve satıştan sonra varsa kalan tutarın yetiştiriciye ödendiği komisyon sistemi uygulamaya koyulmuştur. Büyük ölçüde pazarlamanın üretim artışı ile uyumlu olmayışından kaynaklanan dengesizlik düşük fiyat olarak kendini göstermiş, üreticiler ise düşük fiyatlardan paketleyicileri sorumlu tutma eğiliminde olmuşlardır. Üreticilerce koşulların kendi lehlerine çevrilmesi için birçok başarısız örgütlenme girişiminde bulunulmuştur. 1892'de Kaliforniya Eyaleti Üzüm Yetiştiricileri Birliği ve 1894 yılında kurulan Kaliforniya Üzüm Yetiştiricileri ve Paketleyicileri Şirketi, yetiştirici ve paketleyici işbirliğini sağlamada başarısız olmuştur. Kalite ve miktarı kontrol etmek için mahsulün bir

havuzda toplanmasını, dernek işlerini yönetmek için becerikli ve deneyimli kişilerin yüksek maaşlar ile görevlendirilmesini ve işbirliği yapmayı reddeden yetiştiricilere karşı sosyal dışlama yapılmasını öneren Fresno şehrinin başlıca bağcılarının birinin çabaları ve liderliğiyle 1898'de Kaliforniya Üzüm Yetiştiricileri Derneği kurulmuştur. Bu dernek üretim alanının dikkate değer bir bölümünün (%85-90) kontrolünü sağladıysa da bu durum ancak bir kaç yıl sürdürülebilmiştir [6].

1911 yılında Fresno'da bir kuru üzüm borsası kurularak üreticileri piyasanın gidişatından haberdar etmek için fiyatlar ve satışlar yayınlanmıştır. Ayrıca bir istatistik bürosu oluşturularak tüm üzüm bağlarının alanı ve mahsul durumunu hesaplayabilmek için kuru üzüm bölgesinde araştırma yapılmış, her çiftlik, üzüm çeşitleri, asmaların yaşları ve yetiştiricinin adı gösterilecek şekilde kaydedilmiştir. Bu kayıt çalışmaları, mahsulün kontrolü elde etmek için üreticilerin %85'ini örgütlemeleri gerektiğini bilen lider üreticilere sonraki kooperatif çalışmalarında fayda sağlamıştır. 1913 yılında Kaliforniya Birleşik Kuru Üzüm Şirketi adlı bir kooperatifin kurulmasıyla birlikte, ürün pazarlaması için işbirliği yapılan yeni bir döneme girilmiştir. Kooperatif ilk kurulduğunda mevcut 6.500 üreticiden 4.400'ünü üye yapmayı başarmıştır. Ayrıca faaliyet gösteren 21 paketleyici firmanın 16'sıyla sözleşme yapılmış olup başarılı reklam kampanyaları ile Sun-Maid markası yaratılmıştır. Bazı paketleyicilerin tekelleşme itirazlarına başlarda kayıtsız kalınmış olmakla birlikte, üreticilerin %88'inin elde edilmesi, Fresno yakınlarında devasa bir kuru üzüm işleme tesisi kurulması ve kuru üzüm fiyatlarının oldukça yükselmesinden sonra federal düzenleyiciler tarafından anti tröst yasaları ihlali gerekçesiyle 1920 yılında dava açılmıştır. İki yıl sonra, kooperatifin yapısında bazı değişikliklerle çalışmaya devam etmesine izin veren bir rıza kararı ve tarım kooperatiflerini anti tröst yasasından muaf tutan federal Capper-Volstead yasası çıkarılmış aynı yıl kooperatif, markası ile özdeşleşmek için kendisini Kaliforniya'nın Sun-Maid Kuru Üzüm Üreticileri olarak adlandırmıştır [6]. 1920'li yıllar mali sıkıntılar yaşayan kooperatif iflas etmiş ve varlıkları alacaklılarının eline geçmiştir. 1930 yılında Federal hükümetten alınan kredilerle tekrar üreticilerce sahiplenilen kooperatif dağıtım işlevini 1952'de tekrar geri alana kadar başka şirketlere devretmiştir.

Büyük buhranın etkileriyle tarım ürünlerinin fiyatlarının oldukça düştüğü yıllarda ABD hükümeti bir dizi mali reform ve yönetmelikler çıkarmış olup bunlardan birisi 1937 tarihli Tarımsal Pazarlama Anlaşması'dır. Bu anlaşma hükümleri çerçevesinde

1949 yılında Kuru Üzüm İdari Komitesi kurulmuştur. Bu komite elde edilen kuru üzüm mahsulünün bir kısmının piyasaya arzını kısıtlayarak fiyat seviyesini muhafaza etmeyi amaçlamaktadır. 1951 yılında Kaliforniya Kuru Üzüm Danışma Kurulu (CALRAB) kurulmuş ve 1994 yılına kadar faaliyetine devam etmiştir. Bu kurul 1986 yılında gerçekleştirdiği dans eden kuru üzüm animasyon filmleri ile ulusal çapta tanınan bir kampanyaya imza atmıştır. 1967 yılında Sun-Maid üyesi olmayan bir başka grup üretici tarafından Kuru Üzüm Pazarlığı Derneği (RBA) kurulmuştur. 1998 yılında kapanan CALRAB'ın işlevini devir alan Kaliforniya Kuru Üzüm Pazarlama Kurulu oluşturulmuştur [13]. 2015 yılına gelindiğinde Marvin Horne adlı üreticinin Tarım Bakanlığı ile girdiği hukuki mücadele “özel mülkiyete tazminatsız el konulamayacağı” hükmüyle karara bağlanmış ve böylece Kuru Üzüm İdari Komitesinin ürün arzını kısıtlama işlevi ortadan kalkmıştır [11].

Türkiye’de doğrudan çekirdeksiz kuru üzüm ile ilgili bir düzenleme “Aydın Vilâyeti Çekirdeksiz Kuru Üzüm Mahsulünün Temini Revacı Hakkında Kanun” adıyla 1910 yılında yasalaşmıştır. Bu düzenlemeye göre gerekli hallerde üzüm arzını kısıtlamak üzere “Üzüm İdaresi” adlı bir kurum kurulacak, beşi tüccardan yedisi çiftçilerden olmak üzere 12 azadan oluşan bir İdare Meclisi tarafından idare edilecektir. 45 bin tondan fazla ortaya çıkan yıllık ürünün üçte biri stoklanacak, üçte ikisi çiftçilerin her birinden üretimi oranında ve kötü cinsinden olmak üzere ayrılarak ispirto ve şarap üretiminde kullanılacak, elde edilen gelirden reklam, promosyon ve üzüm idaresinin masrafları düşüldükten sonra kalan tutar hak sahiplerine dağıtılacaktır [11]. Üzüm İdaresi’nin, 1898 yılında Kaliforniya Üzüm Yetiştiricileri Derneğini kurucusu tarafından savunulan kalite ve miktar kontrolü için mahsulün bir havuzda toplanması fikrine yakın olduğu görülmekte olup benzer sorunlara benzer çözümlerin akıllara geldiği anlaşılmaktadır. Savaş ve işgal yıllarının hemen öncesinde yasalaşan “Üzüm İdaresi” hayata geçmemiştir.

1917 yılında Manisa’da bağcılara gerekli malzemeyi alıp dağıtmak, uygun faizle kredi vermek üzere Manisa Bağcılar Bankası adıyla bir şirketin kurulduğu görülmektedir [3]. Büyük buhranın etkilerinin görüldüğü 1930’lu yıllarda Alaşehir’de ardından Manisa, Turgutlu ve Salihli’de Bağcılar Kooperatifleri kurulmuştur. İlk defa 1932 yılında hükümet Ziraat Bankasına Manisa Borsasından üzüm alımı yaptırarak düşen fiyatlara müdahale etmek istemiştir 1935 yılında 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri yasası çıkarılmış, aynı yıl hükümet kontrolündeki iki bankanın ortaklığında Üzüm

Kurumu şirketi kurulmuş olup bu kurum bankaların ilk hecelerinden oluşturulan Tariş ismi ile anılmıştır. Üzüm Kurumu piyasaya istikrar verecek tarzda alımlar yapmış ve aldığı üzümleri depolayarak yeni müşterilere satmak yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. 1937 yılında Alaşehir, Manisa ve Turgutlu Üzüm Satış Kooperatifleri kurulmuştur. Aynı yıl Üzüm Kurumu yönetimi tarafından İzmir Satış Kooperatifleri Birliği kurulmuş ve iki yıl tek elden yönetilmiştir. Üzüm Kurumu 1939 yılında Tariş adını İzmir Satış kooperatifleri Birliğine yadigar bırakarak tasfiye olmuştur [16]. Günümüzde Tariş Üzüm Satış Kooperatifleri Birliği şemsiyesi altında 13 Kooperatif faaliyetlerine devam etmektedir.

Çekirdeksiz kuru üzüm için çok önemli bir düzenleme olan 1311 sayılı “Türkiye Bağcılığının Modernleştirilmesi ve Bağcılığımızın Kalkındırılması Hakkında Kanun” 1970 yılında çıkarılmıştır. Bu düzenleme ile %5 faiz ile yüksek sisteme geçilmesi ve beton sergi yerlerinin yapılması için kredi verilmesi karara bağlanmış olup özellikle 1983 yılından sonra kredi kullanımında artış olmuştur [10]. 1990’lı yıllarda bağların taban arazilere doğru yayıldığı ve %90’ında yüksek sisteme geçildiği görülmektedir [8]. 1990’lı yıllarda çekirdeksiz üzüm bağlarında yaşanan verim artışı ile birlikte üretim ve ihracat miktarlarının hızlı arttığı görülmektedir (Şekil 2).

Çekirdeksiz kuru üzümde 1964 yılından itibaren destekleme alımları yapılmaya başlanmıştır. 1987’den sonra 2017 yılına kadar 1991-93 yıllarındaki 3 yıllık istisna dışında destekleme alımı yapılmamıştır. 2017 yılında 4600 ton ile başlayan alımlar 2018 yılı hariç devam etmiş olup alımlar Toprak Mahsulleri Ofisi marifetiyle yapılmaktadır.

SONUÇ

Türkiye ve ABD’nin 20. yüzyıl başında birbirlerine yakın miktarlarda kuru üzüm üretimi gerçekleştirdiği görülmektedir. Savaş ve işgal yılları ve ardından nüfus mübadelesi, Türk kuru üzüm sektörünü geriletmiş, alıcı pazarlarda yükselen fiyatların da etkisiyle Kaliforniya kuru üzüm sektörü hızla gelişim göstermiştir. Türkiye savaş öncesi konumuna 1930’lu yıllarda tekrar gelebilmiş bu sırada ABD, üretimini 200 bin tonun üzerine çıkarmıştır. Türkiye’nin bu üretim rakamlarına ulaşabilmesi ise ancak 20. yüzyılın sonunda mümkün olabilmiştir. 21. yüzyılda ABD üretim alanları azalma eğilimine girmiş, kuru üzüm üretim alanlarında badem ve antepfıstığı gibi ürünler üretilmeye başlanmıştır.

İki ülkenin üretim alanları karşılaştırıldığında ABD üretim parsellerinin çok daha büyük ve düzenli olduğu görülmektedir. ABD’de 3 bin kadar üretici bulunmakta olup bu miktar Türkiye’nin onda biri kadardır. ABD’de kuru üzüm sektöründe faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının daha güçlü ve aktif oldukları, sektörde devletin düzenleyici rolü ile yer aldığı, Türkiye’de ise sivil toplum kuruluşlarının daha zayıf, üretim ölçeğinin küçük, üretim alanlarının düzensiz ve çok parçalı olduğu görülmektedir.

Türkiye’de çekirdeksiz kuru üzüm sektörü için en belirleyici devlet politikası 1964 yılından sonra çeyrek yüzyıl boyunca devam eden ve son yıllarda tekrar başlayan müdahale alımları olmuştur. ABD’de ise 1949 yılında hayata geçirilen ve kuru üzüm arzını kontrol eden idari bir komite faaliyet göstermiştir. 2015 yılında yüksek mahkemenin anayasanın özel mülkiyetin tazminatsız el konulamayacağı hükmüne atıf yaparak aldığı kararlar neticesinde ABD Kuru Üzüm İdari Komitesinin arz kısıtlama fonksiyonu işlevsiz hale gelmiştir. Komitenin arzı kısıtlama işlevi ancak el konulacak ürünlerin piyasa fiyatından tazmin edilmesi ile mümkün olacak olup bu durum Türkiye’de uygulanan müdahale alımına denk gelecektir.

Son çeyrek asırda ABD kuru üzüm üretim alanlarının azaldığı, Türkiye’de ise bu süreçte üretim ve ihracatın arttığı görülmektedir. Türkiye kuru üzüm ihracatında son 10 yılda yaşanan artışın büyük oranda ABD’nin ihracat piyasasındaki payının azalması ile mümkün olduğu ve gidişatında buna bağlı olacağı anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Anonim, 2018. Gediz nehir havzası yönetim planı. Tarım ve Orman Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü, 637s.
2. Baade, F. 1937. Kuru üzüm ekonomimizin inkişaf imkânları. İktisat Vekâleti Neşriyatı, Ankara, 254s.
3. Bilgi, N. 2013. Manisa Bağcılar Bankası: kuruluşu ve örgütlenme süreci (1917-1927). Tarih İncelemeleri Dergisi 28(1):105-131.
4. Cavid, İ. 1891 Aydın Vilayet Salnamesi. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, 1034s.
5. Christensen, L.P. 2000. Raisin production manual. University of California Agriculture & Natural Resources Communication Services Publication 3393, California, 295p.
6. Colby, C.C. 1924. The California raisin industry. A Study in Geographic Interpretation, Annals of the Association of American Geographers, 14:2, 49-108, (doi: 10.1080/00045602409356893).
7. Eisen, G. 1890. A practical treatise on the raisin grapes, their history, culture and curing. H.S. Crocker & Company, Stationers and Printers, San Francisco, 266p.
8. Işın, F., Özerin, G. 1997. Ege Bölgesi bağcılığının sosyo-ekonomik yapısı, pazara arz ve yayım. Ege Bölgesinde Çekirdeksiz Kuru Üzümün Bugünkü Durumu, Geleceği, Sorunları ve Çözüm Önerileri Paneli (14 Ekim 1996), Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Yayın No: 94, Menemen-İzmir, s:10-20.
9. Kazım, H. 1912. Bağcılık. Tanin Matbaası, İstanbul, 478s.
10. Özerin, G. 1986. Çekirdeksiz kuru üzümde uygulanan politikanın ege bölgesinde üretim ve üretici açısından sonuçlarının değerlendirilmesi. (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 144s.
11. Savaş, Y. 2015. Üzüm idaresi. Apelasyon Sayı 22, (www.apelasyon.com/yazi/22/uzum-idaresi), (Erişim: Mayıs 2022).
12. Savaş, Y., Işın, F. 2022. Çekirdeksiz kuru üzümde fiyat analizi. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 59(2):363-373.
13. Sun-Maid, 2022. (www.sunmaid.com/), (Erişim: Eylül 2022).
14. ITC, 2021. Dried grape (080620) statistics. (www.trademap.org), (Erişim: Eylül 2022).
15. USDA, 2022. (www.nass.usda.gov/statistics_by_state/california/), (Erişim: Eylül 2022)
16. Uyar, H. 1993. Tariş üzüm kurumu: tarihsel bir değerlendirme (www.ataturkilkeleri.deu.edu.tr/pdf/dergisayi6-7/cilt2_sayi6-7_hakki_uyar.pdf), (Erişim: Eylül 2022).